

<https://helda.helsinki.fi>

pyHistoriantutkimus ja ammattiyhdistysliike Järje
valtataisteluihin, työkuultuureihin ja työehtoihin

Bergholm, Tapio

2008-10-10

<http://hdl.handle.net/10224/4075>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Mellan parti politik och vetenskap – Historieskrivning i Norden

Seminarium inom ramen för 100 års jubileum av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Den 10. april 2002, Stockholm.

Tapio Bergholm:

Historiantutkimus ja ammattiyhdistysliike –

Järjestökuvauksista valtataisteluihin, työkuultuureihin ja työehtoihin

Suomen työväenliikkeen ja Suomen työmarkkinajärjestöjen historiantutkimus on tapahtunut paljolti yliopistojen ulkopuolella ja vailla julkista rahoitusta, vaikka myös akateemista tutkimuksia ja sekärahoituksella syntyneitä teoksia löytyy.¹ Tutkimuksen painopiste on alkanut muuttua vasta viime vuosina, mutta tutkimuksen rahoitus on edelleenkin ensisijaisesti ammattiyhdistysliikkeen ja työnantajajärjestöjen oman kulttuuritahdon varassa. Se onkin ollut ajoittain hyvin voimakasta. Mittavasti oman historiansa tutkimiseen ovat panostaneet esimerkiksi Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto, Paperiliitto, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö (SAK), Suomen Kirjatyöntekijäin Liitto (nykyään Viestintäalan ammattiliitto), Suomen Metallityöväen Liitto, Suomen Puu- ja Erityisalojen Ammattiliitto ja Suomen Työnantajien Keskusliitto (STK).²

Järjestöjen vahva panostus on vaikuttanut tutkimukseen mutta se ei ole tarkoittanut, että vain järjestön oma menneisyyspoliittinen näkemys tai ajankohtaiset järjestöpoliittiset kiistat tai työmarkkinatilanteet olisivat vaikuttaneet tutkimuksen kysymyksen asetteluihin. Tässä suhteessa pidän lähinnä omien laadukkaiden tutkimustulosten korostamiseen soveltuvina karikatyyreinä esimerkiksi Pauli Kettusen ja Kari Teräksen käsityksiä, joiden mukaan ammattiyhdistysliikkeen historiantutkimus olisi pitkään tehty kulloisenkin tutkimusajankohdan näkökulmasta ja sen hetkisten saavutusten tai ongelmien ehdoilla.³ Kotimaiset ja kansainväliset historiantutkimuksen virtaukset ovat merkittävästi vaikuttaneet tutkimusten painopisteisiin. Tämä yliopistojen ja järjestöhistoriahankkeiden välinen vuorovaikutus sai jo 1960-luvulla viralliset puitteet, kun tutkijat ovat ajoittain tehneet samasta aineistosta tai aiheesta sekä tilaustutkimuksen että akateemisen opinnäytteen.⁴

Marxin ja Engelsin innoittamat sosialidemokraatit kutsuivat Suomessakin teoriaansa historialliseksi materialismiksi. Työväenliike ja työväen ammattiyhdistysliike onkin ollut hyvin tietoinen historiallisesta merkityksestään. Tulevan sosialistisen vallankumouksen tekijät ja uuden yhteiskunnan rakentajat tiesivät olevansa mukana tärkeissä historiallisissa prosesseissa. Tämä

näkyi siinä, että jo hyvin varhain omaa tekemistä on tarkasteltu tulevan historian näkökulmasta. Ehkä tämä selittää sen, että Suomessa työväenpuolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen liitto- ja edustajakokouksien pöytäkirjat painettiin, että hallintoelinten pöytäkirjoihin kirjattiin käyty keskustelu ja eriävät mielipiteet, ja että järjestötoiminnasta syntynyt runsas arkistoaineisto on yleensä hyvin säilynyt.

Tämä työväenliikkeen historiatietoisuus näkyi myös vahvana kiinnostuksena oman toiminnan historiankirjoitukseen. Esimerkiksi ensimmäiset ammattiliiton tai keskusjärjestön historiikit julkaistiin jo kymmenen vuoden toiminnan jälkeen.⁵ Kyse oli toiminnassa mukana olleiden aktivistien muistiin merkinnöistä. Järjestöaktivistien oma kokemus ja näkökulma tulivat näissä esityksissä vahvasti esiin. Yleensä merkivuosiin kytkeytyneet kirjalliset esitykset eivät juuri muuttuneet esitystavaltaan tai kysymyksen asettelultaan, vaikka ammattiyhdistysliike on 1940-luvulta alkaen turvautunut myös ulkopuolisten tutkijoiden tai ammattikirjoittajien palveluksiin.⁶ Tämä ammattiyhdistysliikkeen vaikuttajien ja toimittajien kirjoittaman historian perinne on säilynyt aina tähän päivään saakka, mutta paneutuminen lähdeaineistoon ja tutkimuskirjallisuuteen on vankentunut.⁷

Ensimmäiset tieteellisesti kunnianhimoiset järjestöhistoriat ilmestyivät 1950-luvulla.

Tutkimuskohteina olivat kaksi vahvaa ja varakasta ammattiliittoa, paperi- ja rakennusliitto. Käsitykseni mukaan ensimmäinen lähde- ja kirjallisuusviittein varustettu ammattiliittohistoria oli Jaakko Oksasen esitys vuodelta 1956 paperityöläisen ammattiyhdistystoiminnasta. Oksanen tukeutui esityksessään liiton oman aineiston ohella myös kohtuullisen laajasti tutkimuskirjallisuuteen. Erkki Salomaa oli taustaltaan ammattiyhdistystoimitsija, mutta hänellä oli myös akateeminen koulutus. Salomaan rakennusliiton 70-vuotishistoria vuodelta 1959 on laaja ja laadukas tutkimus, jossa on käsitelty rakennustyöläisten elintasoja, järjestäytymisen kehitystä, työehtosopimustoimintaa ja poliittisia kiistoja. Kirjoittajan kommunistinen puoluekanta tai kiivas luonne eivät juuri heijastuneet hänen tekstiinsä.⁸

Syy tähän ensisijaisesti järjestöjen omaan aineistoon ja ajoittain vuosikertomuksia muistuttavaan esitystapaan saattaa olla hyvin proosallinen. Suomen ammattiyhdistysliike oli suhteellisen köyhä aina 1970-luvulle saakka, koska työnantajaperintä ja ansioiden mukainen prosentuaalinen jäsenmaksu vakiintuivat Suomessa vasta 1960-luvun lopulla. Ammattiyhdistysliikkeen oma taloudellinen perusrakenne ei mahdollistanut laajaan aineistoon perustuvaa tutkimusta ennen kuin 1970-luvun lopulta alkaen.

Kunnianhimoiset poliittisen historian tutkijat

Suomen työmarkkinahistoria on ollut muihin pohjoismaihin verrattuna dramaattista. Työmarkkinahistorian nopeat ja rajut käännteet ovat olleet läheisesti kytköksissä ja vuorovaikutuksessa Suomen historian yllättäviin käännteisiin. Esimerkiksi venäläiseen vallankumousliikehdintään liittynyt Suomen suurlakko eli kansallislakko 1905, kansalaissota 1918, Lapuanliikkeen äärioikeistolainen painostus ja terrori vuosina 1929-1932, Suomen kansalle raskaat sotavuodet 1939-1944⁹, Neuvostoliiton luopuminen Porkkalan tukikohdasta 1955 ja Neuvostoliiton romahdus 1991 ovat kaikki muovanneet myös työmarkkinasuhteita.

Kansallislakko vauhditti ratkaisevasti teollisuustyöläisten järjestäytymistä ja teollisuustyöläisten valtakunnallisten ammattiliittojen syntyä. Esimerkiksi saha- ja paperiteollisuuden ammattiliitot perustettiin 1906. Suomen Ammattijärjestö syntyi jo seuraavana vuonna Tampereella huhtikuussa 1907. Kansalaissota kovensi työnantajien asenteita, joten 1920- ja 1930-luvuilla he turvautuivat mieluummin lakonmurtajiin kuin työehtosopimuksiin. Heikkouden kehään jäänyt ammattiyhdistysliikkeen sisäiset ristiriidat kärjistyivät samaan aikaan, kun työväenliikkeeseen ja valtiovaltaan kohdistunut äärioikeistolainen painostus koveni. Suomen Ammattijärjestö hajosi käytännössä 1929. Viranomaiset lakkauttivat Ammattijärjestön, useiden ammattiliittojen ja monien ammattiosastojen toiminnan ns. kommunistilakien perusteella. Ammattijärjestöstä 1929 irtautuneet sosialidemokraatit perustivat 1930 uuden 'puolueettoman' keskusjärjestön, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK).

SAK ja Suomen Työnantajain Keskusliiton neuvottelusuhdeet syntyivät sotavuosien paineessa. Kun Suomi kamppaili yksin Neuvostoliiton hyökkäystä vastaan talvisodassa 1939-1940, SAK ja STK tekivät ensimmäisen yhteisen julkilausuman ns. Tammikuun kihlauksen, joka pohjusti sekä keskusjärjestöjen välisiä että liittotason neuvottelusuhdeita. STK suostui tekemään ensimmäisen yleissopimuksen SAK:n kanssa, kun Natsi-Saksan sotilaallinen tappio oli varmistunut. Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan käydyn sodan päätyminen Suomen tappioon johti kommunistien toiminnan laillistamiseen ja ammattiyhdistysliikkeen nopeaan kasvuun. Valtakunnallinen työehtosopimustoiminnan läpimurto tapahtui vuosina 1945-1947. Pian Porkkalan palautuksen jälkeen vuoden 1956 alussa STK oli valmis ottamaan SAK:n johtaman yleislakon, johon osallistui noin 400 000 työläistä. Neuvostoliiton romahdettua ja Suomen ajauduttua lamaan Esko Ahon

(keskusta) porvarillinen hallitus koetti muuttaa Suomen työmarkkinoiden pelisääntöjä työnantajien eduksi.¹⁰

Monet tekijät ovat ohjanneet valitsemaan tutkimuksen painopisteeksi ammattiyhdistysliikkeen puoluepoliittiset kamppailut. Ammattiyhdistysliikkeen järjestöllisen menestyksen läheinen kytkeytyminen Suomen ja Venäjä-Neuvostoliiton suhteiden kehitykseen sekä aikalaisten kokema väkivaltaisen sosialistisen vallankumouksen pelko on nostanut kommunistien vahvan vaikutuksen ammattiyhdistysliikkeessä useiden tutkimusten ydinkysymykseksi.

Sosialidemokraattien ja kommunistien valtataistelu Suomen Ammattijärjestössä vuosina 1919-1929 ja SAK:ssa sotien jälkeisinä ovat värikkäitä ja mielenkiintoisia. Työväen Urheiluliiton, SAK:n ja SDP:n yhteenkietoutuneet hajaannusprosessit perustelevat SDP:n ja SAK:n jännitteisen suhteen tutkimista. SKP:n 1960-luvulla alkanut puoluehajaannuksessa keskeisenä juonteena oli suhtautuminen yhteistyöhön sosialidemokraattien kanssa SAK:ssa ja ammattiliitoissa. Tätä puoluepoliittista painostusta tuki osaltaan se, että useat ammattiyhdistysvaikuttajat olivat myös keskeisissä tehtävissä sekä SDP:ssä 1960-luvulle asti, SKP:ssä 1990-luvulle saakka ja Sosialistisessa Työväenpuolueessa 1920-luvulla. Puoluepoliittisen toimintalogiikan korostaminen ei tuntunut ongelmalliselta, kun myös ammattiyhdistysvaikuttajat muistelmissaan korostivat, että puoluepoliittiset laskelmat olivat heidän oman ja muiden toiminnan keskeisenä ehdollistajina.¹¹

Kyse oli myös tutkijasukupolvesta, joka oli opiskellut 1970-luvun alussa, jolloin opiskelijatoiminnassa lähes kaikki kysymykset ratkaistiin eri puolueyhömiön välisillä neuvotteluilla tai äänestyksillä. Suomen työväenliikkeen poliittinen voimistuminen 1960-luvulla ja järjestöllinen voimistuminen olivat nostaneet menneisyyspoliittisen kiinnostuksen huippuunsa. Itse muistan useita poliittisia väittelyitä, joissa Nosken synnit Berliinissä tai Stalinin hyökkäys Suomeen olivat esillä. Työväenlehdissä käytiin värikäs ja pitkä väittely 1973 siitä, mikä olisi sopivin organisaatio järjestämään muistojuhlan Forssan puoluekokoukselle 1903, jolloin Suomen työväenpuolue otti sosialidemokraattisen nimen ja hyväksyi sosialistisen ohjelman. Historia oli Suomessa 1970-luvulla ajankohtaista ja myös ammattiyhdistysliikkeen sisäisiin puoluepoliittisiin kiistoihin kytkeytyvää.¹²

Puoluepoliittinen painotus jakaantui kahtaalle Pauli Kettunen ja Jorma Kalela uskoivat, että historian tutkimukselle oli työväenliikkeessä yleensä ja ammattiyhdistysliikkeessä erityisesti merkittävä ideologinen merkitys. Tämän vuoksi teoreettiset lähtökohdat ja kysymyksenasettelut olivat heidän mielestään tärkeitä ammattiyhdistysliikkeen nykyisyyden ja tulevaisuuden kannalta.

He arvostelivatkin kohtuuttoman terävästi mutta johdonmukaisesti SAK:n historiahanketta, jossa heidän mielestään historiallisuus oli liian kapeata nykypäivään johtavien kehityskulkujen selvittämistä ja jossa näiden arvostelijoiden näkökulmasta kehityksen tuomien nykyisyyteen ja tulevaisuuteen liittyvä kriittisyys oli vähäistä. Kettunen ja Kalela kummallisesti kuitenkin vaikenivat Ala-Kapeen, Valkosen ja Pirjo Österbergin jo 1979 julkaisemasta Nainen SAK:laisessa ammattiyhdistysliikkeessä tutkimuksesta, joka avasi hyvin ajankohtaisia ja kriittisiä näköaloja sukupuolten väliseen tasa-arvoon ammattiyhdistysliikkeessä.

Itse olen toista sukupolvea kuin SAK:n historian tutkijat Pirjo Ala-Kapee ja Marjaana Valkonen tai Kalela ja Kettunen. Minulla ei ole yhtä suuria kuvitelmia historian tutkimuksen merkityksestä ideologian tuottamisessa, tulevaisuuden toimintavaihtoehtojen punnitsemisessa tai ajankohtaisten poliittisten väittelyiden argumentaatioissa. Oma tutkimukseni on ollut näiden 1980-lukulaisten ammattiyhdistyshistorian tutkijoiden ja keskustelijoiden kritiikkiä, joskin vain puolitiehen vietyä. Tämän nelikon 1980-luvun tuotanto kuuluu mielestäni tietyllä tapaa samaan karsinaan, koska he korostivat yleistä yhteiskuntakehitystä, marxilaista teoriaa, ammattiyhdistysliikkeen ja puolueiden sekä ammattiyhdistysliikkeen ja yhteiskuntapolitiikan suhdetta. Työläisen arkeen paneutuminen tai työehtojen määräytymiseen paneutuminen eivät olleet heidän tutkimuksiensa keskiössä.¹³

Sosiaalishistorian ja muistitiedon haaste

Vahva sosiaalishistoriallinen ote oli vallitseva jo 1950-luvun lopun ja 1963 laajoissa ammattiliittohistorioissa. Yhteiskuntahistoriallista kokonaistulkintaa etsivät myös rautatieläisten liiton historian tutkijakolmikko, mutta tutkimuksellisesti kunnianhimoisin osuus käsitteli rautatieläisten sosialismin liudentumista, ammattiyhdistysrevisionismia. Sosiaalishistoria ja ammatillinen edunvalvonta olivat keskiössä Pauli Kettusen tekemässä veturimiesliiton historiassa, joka oli teoreettisen varustuksensa niukkuuden ansiosta selkeä ja konkreettinen.¹⁴

Risto Reuna ja Jorma Kalela lähtivät 1980-luvulla haastamaan tätä puoluekiistoihin painottunutta historianäkemystä. Reuna paneutui puutyöläisten historiaan työkuultuurien kautta. Hänen aineistonsa varmaan auttoi korostamaan työkokemuksen merkitystä ammattiyhdistysjärjestäytymiselle, kun tutkimuskohteena olivat niin ammattikuntaiset puusepät ja kuin tehdas- ja kausityöläisyyden välimaastossa olleet sahatyöläiset. Reunan sosiaalishistoriallinen ote oli vahva, mutta ei johdonmukainen. Toisen maailmansodan

ammattiyhdistyshistorian poliittisesti jännittävät vaiheet veivät tutkijan kuin varkain takaisin korostamaan poliittisten kamppailujen ensisijaisuutta ammattiyhdistystoiminnassa. Tämä paluu sosiaalipoliittisesta otteesta poliittiseen historiaan näkyy selkeämmin Reunan kunnantyöntekijäin liiton historiaan kirjoittamassa osuudessa.¹⁵

Jorma Kalelan paperiliiton historiahanke oli vahva historiapoliittinen kannanotto muistitietohistorian ja tavallisten ihmisten itse tuottamien menneisyyteen liittyneiden projektien – olivatpa ne kirjoja, näyttelyitä, näytelmiä tai videoita – puolesta. Kalela uskoi menneisyys harrastuksen, paljasjalka tutkimuksen olevan keino palauttaa aatteellisuus ja luoda uusi toiminnallinen yhteisöllisyys paperiliittoon ja koko ammattiyhdistysliikkeeseen. Hankkeella oli korkea profiili niin kotimaassa kuin ulkomailla. Tutkijakollegoiden julkiset arviot tutkimushankkeen loppuraportista olivat myönteiset, vaikka kyse täysin dokumentoimattomasta teoksesta, joka ei ollut päässyt tutkimusohjelman esittelyä tai metodista pamflettia konkreettisempiin tutkimustuloksiin. Tilaaja, paperiliitto, ei ollut tyytyväinen teoreettisissa pohdinnoissa leijuneeseen kirjaan, josta ei löytynyt kunnollista paperiliiton historian periodisointia.¹⁶

Työkulttuurit, työehdot ja järjestöt tutkimuksen keskiöön?

Itse olen saanut tutkimustyöhöni merkittäviä virikkeitä niin Pirjo Ala-Kapeelta, Pauli Kettuselta, Risto Reunalta ja Marjaana Valkoselta. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminnan historia olikin jonkinlainen fuusioyritys toisaalta sosiaal historian ja poliittisen historian sekä toisaalta konkreettisen kuvauksen ja muutamien teoreettisten kysymyksenasettelujen välillä.¹⁷ ??? Kettunen Suojelu-Suoritus-Subjekti 1994 tähän ??? Marja Lähteenmäen väitöskirja 1995 on tavallaan myös siirtymistä politiikasta kohti elämisen ehtoja. Hän tarkastelee tutkimuksessaan naisten työtä, perhe-elämää, vapaa-aikaa ja näiden yleisten tarkastelujen rinnalla poliittisesti aktiivisen naisen elämää 1920-1940-luvuilla.¹⁸

Uutta suuntaa loi myös Kari Teräs, joka paneutui syvällisesti Turun paikalliseen ammattiyhdistystoimintaan paikallisten työmarkkinasuhteiden kaudella siis noin vuoteen 1947 saakka. Paikallisen ja kansallisen suhde työelämän arjessa, järjestäytymisen epävakaus ja analyttinen ote miesten ammattikulttuurien ja ammattiyhdistystoiminnasta ovat tutkimuksen vahvuuksia. Teräksen keskeisin ansio oli kuitenkin siinä, että hän paneutui kenties ensimmäisenä suomalaisena tutkijana perusteellisesti työehtojen määräytymiseen. Häntä kiinnosti sekä viralliset sopimukset että muut tavat luoda työelämän normeja ja käytäntöjä.¹⁹

Itse seurasin Aarne Mattilan työriitojen sovittelun historian lähdevihjeitä²⁰ ja paneuduin väitöskirjassani hinta- ja palkkasäännöstelykauden palkkaneuvotteluihin ja työehtosopimustoimintaan. Koetin nostaa työehtosopimustoiminnan ammattiyhdistysliikkeen keskeisimpänä toimintana tutkimuksen keskiöön, mutta itsekin sorruin poliittisen historian syövereihin tutkimuksen loppupuolella. Tutkimus oli kuitenkin selvä irtiotto poliittisen logiikan korostuksesta ja korostin erityisen ammattiyhdistyslogiikan olemassa oloa. Tämä ammattiyhdistyslogiikan tarkastelu johti pohtimaan järjestäytymisen epävakauden jatkuvuutta, järjestörajiin katkeruutta ja ammattiliiton taloudellista perustaa.²¹

Itse en ole väitöskirjani jälkeenkään kyennyt kokonaan irtautumaan poliittisen logiikan ja ammattiyhdistyslogiikan välimaastosta.²² Tässä ovat Marjaliisa Hentilä ja Kari Teräs päässeet pisimmälle. Hentilän väitöskirja Keikkavaaka ja Kousikka. Kaupantyo ja tekijat 1800-luvulta itsepalveluaikaan on uudenlainen järjestöhistoria, jossa paneudutaan lähes sadan vuoden aikajaksolla kauppa-apulaisten ja myyjien sosiaalishistoriaan.²³ Väitöskirjassaan Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880-1920 Teräs onnistuu tarkastelemaan ammattiyhdistystoimintaa ja järjestäytymättömien työläisten toimintaa niin, että hän rajaa puoluepolitiikan kokonaan tarkastelunsa ulkopuolelle. Suomen työväenhistorian tutkimuksessa tähän on edellisen kerran pystynyt vain Heikki Waris.²⁴

Työehtojen määräytymisen ja muotoutumisen tieteellinen tutkimus on ollut niukkaa ja ohutta. Uutta tietoa ja mielenkiintoisia yksityiskohtia on helppo löytää. Tämä ei kuitenkaan riitä laadukkaalle ja yhteiskunnallisesti merkittävälle tutkimukselle lähtökohdaksi. Siis, tarjoaako työehtoihin keskittyminen ammattiyhdistysliikkeen historiantutkimukselle riittävän haastavan ja kriittisen näkökulman? Ainakin se avaa uusia näkökulmia palkkakiistoihin, tasa-arvoon työelämässä, ammattiliittojen suhteeseen jäseniinsä, toisiin ammattiliittoihin ja keskusjärjestöihin. Paneutuminen työehtoihin avaa myös konkreettisen näkökulman työelämän valtasuhteiden muotoutumiseen ja uusiintumiseen.

Viitteet:

¹Tapio Bergholm: Ammattiliiton nousu ja tuho, Helsinki 1997. (Bergholm 1997a); Ilkka Hakalehto: Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918-1928, Porvoo 1966; Timo Helelä: Työnseisaukset ja teolliset suhteet Suomessa 1919-1939, Helsinki 1969; Jyrki Helin: Rakentajien Liitto, Jyväskylä 1998; Marjaliisa Hentilä: Keikkavaaka ja kousikka, Helsinki 1999; Timo Kauppinen: Suomen työmarkkinamallin muutos, Helsinki 1992; Pauli Kettunen: Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus, Jyväskylä 1986; Carl-Erik Knoellinger: Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla, Porvoo 1959; Väinö Luoma: Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa I-II, Turku 1962; Maria Lähteenmäki: Mahdollisuuksien aika, Saarijärvi 1995; Aarne Mattila: Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa, Helsinki 1969; Jukka Muiluvuori: AKAVA 1950-2000, Vammala 2000; Heikki Näreikkö – Tenho Takalo: Säikeistä yhteen, Jyväskylä 1986; Teemu Oinonen: ”Me emme pyydä, me vaadimme”, Helsinki 1980; Tapani Paavonen: Talouspolitiikka ja työmarkkinakehitys Suomessa toisen maailmansodan jälkeisellä jälleenrakennuskaudella vuosina 1944-1950, Turku 1988; Kari Teräs: Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi, Turku 1995; Kari Teräs: Arjessa ja liikkeessä, Helsinki 2001; Heikki Urmas: Työrauhajärjestelmä Suomen sisäpolitiikassa 1960-luvulla, Helsinki 1975.

² Nämä organisaatiot ovat julkaisseet seuraavat historiikirjat: Tapio Bergholm: Kovaa peliä kuljetusalalla I. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924, Joensuu 1988; Tapio Bergholm: Kovaa peliä kuljetusalalla II. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1925-1960, Turenki 1997. (Bergholm 1997b); Tapio Bergholm: Hajanainen ja sekava sukupuu. Kuljetusalan ammattiliitot 1905-1995, Turenki 1995; Tapio Bergholm: Kovaa peliä kuljetusalalla III. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1960-1990, Keuruu 2000; Jussi Suvanto: Neljäkymmentä vuotta Suomen paperiteollisuustyöntekijäin yhteistoimintaa. Välähdyksiä Suomen Paperiteollisuudentyöntekijäin Liiton r.y. vaiheista vv. 1906-1946, Tampereella 1946; Jaakko Oksanen: 50 vuotta paperityöntekijäin järjestötoimintaa, Helsinki 1957; Jorma Kalela: Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906-1981, Tampere 1981; Jorma Kalela: Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944-1986, Tampere 1986; Pirjo Ala-Kapee ja Marjaana Valkonen: Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930, Helsinki 1982; Pirjo Ala-Kapee, Marjaana Valkonen ja Pirkko Österberg: Nainen SAK:laisessa ammattiyhdistysliikkeessä, Jyväskylä 1979; Marjaana Valkonen: Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930-1947, Helsinki 1987; Marjaana Valkonen: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK r.y. 1907-1987, Helsinki 1989; Tapio Bergholm: SAK:n vuosisata. Suomen Ammattijärjestö 1907 – 1930, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930 – 1969, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 1969 – , Vammala 2001; Matti Nieminen: Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton historia 1., Kirjatyöntekijäin ammatillinen järjestäytyminen ja ammattiyhdistyspolitiikka Suomessa vuoteen 1914, Jyväskylä 1977; Kyösti Suonoja: Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton historia 2. Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton työehtosopimuspolitiikka, ammattiyhdistystoiminta ja suhteet muihin organisaatioihin 1915-1973, Jyväskylä 1977; Simo Laaksovirta: Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton historia 3. Suomen Kirjatyöntekijäin Liitto ammattiyhdistyseheytyksessä ja työehtosopimuspolitiikka tulopoliittisella kaudella 1968-1979, Jyväskylä 1994; Simo Laaksovirta: Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton historia 4. Suomen Kirjatyöntekijäin Liiton työehtosopimuspolitiikka vuosina 1979-1985 sekä sektorikohtainen edunvalvonta 1970-luvulta 1990-luvun alkuun, Jyväskylä 1997; Jukka-Pekka Pietiäinen: Herraklubista edunvalvojaksi. Liiketyöntekijäin Keskusliitto 1945-1995, Keuruu 1995; Johan Koivisto: Suomen Metallityöväen Liitto 1899-1930, Helsinki 1963; Karl Gustaf Kunnas: Suomen Metallityöväen Liitto 1930-1949, Helsinki 1974; Johan Koivisto: Suomen

Metallityöväen liitto 1950-1960, Helsinki 1987; Aulis Alanen: Suomen puutyöläisten järjestötoiminnan vaiheita. 25 vuotta Suomen Puutyöväenliiton toimintaa, puolivuosisataa puutyöläisten ammatillista liikettä, Vaasa 1956; Risto Reuna: Puutyöläisten historia I. Puutyöläisten keskitetty järjestötoiminta teollistumisen sosiaalista taustaa vasten 1800-luvulta vuoteen 1930, Helsinki 1984; Risto Reuna: Puutyöläisten historia II. Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931-1973, Espoo 1985; Viljo Heinonen: Pois isäntien varjosta. Maaseututyöväen liitto vuosina 1945-1993, Jyväskylä 2001; Wilhelm Sjöberg: Työrauhan puolesta, 50 vuotta työnantajain yhteistoimintaa, Helsingissä 1958; Markku Mansner: Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1907-1940, Jyväskylä 1981; Markku Mansner: Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940-1956, Jyväskylä 1984; Markku Mansner: Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956-1982, Jyväskylä 1990.

³ Kettunen 1986, 26-27; Teräs 2001, 15-18. Katso myös Pauli Kettunen: Hur den mogna fackföreningsrörelsen låter undersöka sig själv, *Historisk Tidskrif för Finland* 2/1984; Pauli Kettunen: Ammattiyhdistysliikkeen historialline ja kriittinen tutkimus – onko sille edellytyksiä?, i Väki voimakas 3. Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan, (toim. Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen ja Juha Hannikainen), Tampere 1987; Pauli Kettunen: Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivsforskningen i Finland, *Historisk Tidskrif för Finland* 2/1992.

⁴ Katso esim. Bergholm 1988; Bergholm 1997a; Hentilä 1999; Kettunen 1987; Koivisto 1963; Luoma I; Mansner 1984; Reuna 1984; Teräs 1995; Teräs 2001.

⁵ E. K. Louhikko: SAK kymmenen vuotta, Katsaus Ammattiyhdistysten Keskusliiton syntyyn, toiminnan vaiheisiin ja työmuotoihin vuosina 1930-1940, SAK:n julkaisusarja n:o 8, Helsinki 1940; Suomen Sahateollisuustyöväen liitto 1906-1916. Suomen Sahateollisuustyöväen liiton 10-vuotsijuhla-alpumi, Kuopio 1916.

⁶ Aulis Alanen: KTV vuosina 1931-1962, Helsinki 1974; Aulis Alanen Puoli vuosisataa postimiesten yhteistyötä. Suomen Postiljooniyhdistys 1906-1930, Suomen Postimiesliitto 1931-1956, Porvoo 1957; Alanen 1956; Taisto Harra: Suutareita ja nahkureita. 70 vuotta nahkatyöläisten järjestötoimintaa, Tampere 1968; Matti Leskinen: Liiketyöntekijät yhteistyössä. 25 v. Suomen liiketyöntekijäin liiton toimintaa, Tampere 1942; Aimo Löfberg: Lasi- ja Posliinityöväen Liitto 1906-1981. 75-vuotisjulkaisu, Helsinki 1981; Kyösti Reunanen: Liiketyöntekijäin viisi vuosikymmentä, Helsinki 1967; Veikko Ruotsalainen: Suomen Poliisien Liitto ry 1923-1973, Hämeenlinna 1973; Erkki Salomaa: Muurarit ammattiyhdistysliikkeessä. Suomen Muurarien Liiton alkuvaiheet ja toiminta, Helsinki 1956; Ilkka Seppinen: VTY kolme vuosikymmentä, (Turenki 1976); Eila Väisänen: Sähköalantöntekijät työmarkkinoilla, Tampere 1975; N. Wälläri: Myrskyssä ja myötätuulella – I storm och medvind, Helsinki 1951.

⁷ Heinonen 2001; Matti Hyvönen: Tekstiililaitosmiesten Liiton historia. Syntyvaiheet 1945-1949. Toiminta-aika 1949-1989, Tampere 1990; Topi Partanen: Eräitä havaintoja lasi- ja posliinityöntekijäin pitkältä marssilta, Viitasaari 1986.

⁸ Oksanen 1957; Erkki Salomaa: Rakentajat eilen ja tänään. 70 vuotta ammattiyhdistystoimintaa, Helsinki 1959.

⁹ Sota jatkui saksalaisia vastaan Lapissa 1944-1945.

¹⁰ Katso Bergholm 2001; Sigurd Klockare: Yleislakosta kansanrintamaan, Helsinki 1972.

¹¹ Ala-Kapee – Valkonen 1981; Lauri Haataja: Suomen malli 1940-1956.

Työmarkkinajärjestelmän ja poliittisen järjestelmän vuorovaikutussuhde neuvottelujen vakiintumisesta keskityksen purkautumiseen, Työpoliittinen tutkimus 52, Helsinki 1993; Hakalehto 1966; Arvo Hautala: Kehuttiin lakkokenraaliksi, Helsinki 1977; Niilo Hämäläinen: Eheytyksen vuodet, Helsinki 1975; Niilo Hämäläinen: Linjojen välissä, (toim. Isto Räsänen), Vaasa 1975. Kettunen 1986; Knoellinger 1959; Olavi Lindblom: Pitkällä palkilla, (toim. Ilkka Sumu), Tammi, Helsinki 1981; Erkki Oinonen: Erkki Salomaa. Edelläkävijä, Helsinki 1989; Aarne Saarinen: Suomalaisen kommunistin kokemuksia, Helsinki 1984; Vallan kahvaa - saranan puolta, (toim. Jouni Jokisalo et al.), Helsinki 1979.

¹² Katso esim. Pertti Klemola: Kenen asialla SAK?, Keuruu 1975; Pekka Kosonen et al.: Suomalainen Kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa, Jyväskylä 1979; Suomen Työväenliikkeen historia, (toim. Lauri Haataja et al.), Joensuu 1978;

¹³ Ala-Kapee – Valkonen 1981; Pirjo Ala-Kapee – Marjaan Valkonen – Pirkko Österberg: Nainen SAK:laisessa ammattiyhdistysliikkeessä. Katsaus naisten ansioiden kehitykseen sekä naisten järjestäytymiseen ja toimintaan, Jyväskylä 1979; Kalela 1986; Kettunen 1984; Kettunen 1986, Kettunen 1987; Pauli Kettunen: Hur började Finland behöva FFC, HTF 1/1988; Valkonen 1987.

¹⁴ Pauli Kettunen: Anoen, taistellen, neuvotellen. Veturimiesten ammattiyhdistystoiminnan kehitys vuoteen 1976, Porvoo 1976; Olavi Riihinen, Kalevi Hentilä ja Jeja-Pekka Roos: Rautatieläisten liiton historia osa I. Vaikeat vuosikymmenet. Kehitys vuoteen 1930, Tapiola 1975; Olavi Riihinen, Kalevi Hentilä ja Jeja-Pekka Roos: Rautatieläisten liiton historia osa II. Kasvun aika. Vuodet 1930-1971, Tapiola 1975.

¹⁵ Reuna 1984, Reuna 1985; Risto Reuna: KTV:n uudesti syntyminen SAK:n hajaannuksen aikana, teoksessa Kunnallisten työntekijäin ja viranhaltijain liiton historia 1931-1981, Helsinki 1987.

¹⁶ Kalela 1981; Kalela 1986; Kettunen 1986, Kettunen 1987; keskustelut Sulo Hentulan kanssa.

¹⁷ Bergholm 1988.

¹⁸ Lähteenmäki 1995.

¹⁹ Teräs 1995.

²⁰ Aarne Mattila: Työriitojen sovittelun historia, Helsinki 1992.

²¹ Bergholm 1997a.

²² Bergholm 1997a; Bergholm 2000.

²³ Hentilä 1999.

²⁴ Teräs 2001.